

Nagy Dénes: Vallás és forradalom.

Előadásunk két eléggé kényes, eléggé nehezen megragadható tüneménycsoportozatnak, a vallás és a forradalom jelenségeinek némi összefüggéseit akarja szociológiailag megvilágítani. Feladatunk annál kényesebb, mert mindkét tüneménycsoportozattal szemben, úgy a vallással, mint a forradalommal szemben az objektív megfigyelés álláspontjára helyezkedni éppen e tüneményeknek az egyént annyira erősen befolyásoló tulajdonságaiknál fogva rendkívül nehéz. E problémák különben is felette szövevényesek és egymással való összefüggéseik kutatása nem is vezethet feltétlenül biztos, kétségbevonhatatlan igazságokhoz. De úgy látszik, némely érdekes hipotézist, néhány érdekes lehetőséget pillanthatunk meg, ha — sosem feledkezve meg elemzéseink hipotetikus jellegéről — tudományos szempontból tán némileg merészen vizsgálgatni próbáljuk a vallásos élet és forradalmas élet esetleges összefüggéseit.

Az emberi értelem minden fejlettsége mellett nagyon távol van attól, hogy az élet és a világ tüneményei nyitott könyvként álljanak előtte. Sőt talán igaza van Renannak, midőn azt mondja a filozófiáról, hogy mennél jobban megvilágítja a körülöttünk levő dolgokat, annál sötétebb homályba borul a mi sorsunk. Ha valóban szembe merünk nézni az élettel, létünk problémáival és nem érzük be a kényelmes, szimplista világszemléletekkel, úgy lehetetlen a csodálkozás és titokzatosság némi érzelmeitől menteseknek maradnunk és nem éreznünk át Hamlet mondását:

Több dolgok vannak égen és földön, Horatio,
Semmint bölcselmetek álmodni képes.

Azért a misztikusok és a valóban elmélyült vallásossággal hívők, akiknél a vallás erkölcsiséggel átítatott világszemléletet jelent és nem merül ki gépiesen követett rítusok gyakorlásában: ezek, mondom, épp olyan tiszteletet érdemelnek és az élet csodám ámulónak épp olyan türelemmel kell irántuk viseltetnie, mint a pozitív és racionális elméletek és törekvések képviselői iránt. De ez a vallásossággal szemben való türelem és a miszticizmus világ-

nézleti jogosultságának elismerése semmiképpen sem jelenti azt, hogy az értelem eme tünemények pozitív megismeréséről és amennyiben módja van rá, esetleges racionalizálásáról a priori lemondjon. Azokban, akik nem hisznek a hittételekben és nem élnek a szentségekkel, a tiszta értelem embereiben rendszeren, éppen olyan türelmetlenség szokott lenni a vallással szemben, mint amily merev türelmetlenséggel tiltakozik a vallásos ember a bíráló, az értelem boncolgató munkája ellen. Ezért találkozunk a vallásos tünemények magyarázatában annyi felületességgel: papok tákolmányának, készakarva kitalált és tudatos becsapásra, az uralkodó osztályok részéről a hívók lelki kizsákmányolására szolgáló eszköznek szeretik azt feltüntetni könnyedén analízáló és az értelem erejével szemben semmi kételynek helyet nem adó szimplista intellektuelek. De ha pozitíve tekintjük e jelenségeket, ha meg akarjuk valamiképpen érteni az emberi lét és az emberi lélek eme különös megnyilvánulásait, mindenesetre az első követelmény, hogy ezek szövevényességét és mély jelentőségét érezzük át: lehetetlenség, hogy a vallás, melyből az emberiség annyi erőt és energiát merített, mely olyan nagy tettekre és olyan nagyszerű önfeláldozásokra képesítette azt, mely annyiszor megtermékenyítette az alkotó munkát, művészetet és irodalmat, hogy ez ne legyen egyéb egy ilyen pusztá lelki kizsákmányoló eszköz-nél, ne legyen más, mint balga tévhitek összessége. Kell, hogy ez a tüneménycsoport, amit vallás néven foglalnunk össze, több legyen hazugságok és pusztá illúziók tömkelegénél és kell, hogy ha az értelem segítségével egyáltalán megmagyarázható, valamilyen valóságban találjuk meg gyökereit.

A régebbi racionális magyarázatok is legfőképpen azon hiúsultak meg, hogy a vallást az emberi lélek primitív értelmezéséből, vagy az ősök tiszteletéből, vagy a természeti tünemények okainak téves magyarázásából próbálták levezetni. Mind e teóriák szerint a vallás intellektuális eredetű lenne, lényege, hogy a világ eseményeit valamiképpen megmagyarázza. Ha egyszer az emberiség a dolgokkal való érintkezés folytán rájött, hogy e vallásos magyarázatok tévesek, a vallás minden alapot nélkülöző kártyavárként omlik össze. Ezen racionális elméletek is tehát a vallásban tiszta illúziót, tévedést látnak és velük szemben is azonnal felmerül a kétely, hogy ezt a komplikált és annyi morális erőt, lelkesedést, nagyszerű emberi megnyilvánulásokat adó jelenségcsoportot pusztá tévedések halmazatává degradálják. Ezen elméletek által, egyszer elfogadván azokat, a vallás teljesen szétesik, semmivé lesz.

Ha helyes módszerrel akarunk e tünemények pozitív tanulmányozásához fogni, akkor, úgylátszik, elsősorban nem az intellektuális, a világszemléleti részt, a dogmákat kell szem előtt tartanunk, melyek az értelem számára legtöbbször kétségkívül érthetetlenek, hanem azt a morális hatást kell megmagyarázni próbálnunk, melyet a vallás a hívókra gyakorol. Ha ezt a morális

hatást megértenők és ha megtalálnék eredetét, akkor tán némileg tisztábban láthatnók a vallás funkcióját is és rájönnénk e különös tünemények értelmére.

Minden vallásban vannak bizonyos képzetek, vannak bizonyos lények, tárgyak, amelyek az egyénben az úgynevezett vallásos érzést felkeltik. Lehetnek e lények állatok vagy növények, mint az ausztráliaiak totemizmusában, lehetnek természeti tünemények, mint a nap, lehetnek emberek, mint, teszem az inkák a régi Peruban, vagy Divus Augustus Rómában és lehetnek természetfeletti személyek, mint a görög vagy keresztény mitológiában. E lényekkel szemben támadnak fel a hívőben a vallásos érzelmek: úgy érzi, hogy ezek felette állanak, sorsát irányítják, esetleges szeszélyüknek van kitéve. A vallásos érzésben mindig kétségkívül benne van egy felsőbb lénytől való függés érzése, e lény tisztelete, az előtte való hódolás, alázat, leborulás. Azonban a vallás alakjaival szemben a hívő nem csupán a függés állapotában van, azt is érzi, hogy e felsőbb lényre támaszkodhatik, az segíti őt, erőt ad neki. Ez a kétféle érzés van tehát a vallásosság gyökerében: a felsőbb lénytől való függés, a neki való engedelmesség érzése és e lényre való támaszkodás, a tőle jövő megsegítés érzése. Ha a vallást pozitíve akarjuk megmagyarázni, egy olyan realitást, olyan lényt kell találnunk, amely ezt a két érzést az emberekben felkelteni képes. Ha létezik ilyen lény a tapasztalati világban, akkor talán felfedeztük a vallás valóságos alapját és ha nem is fogjuk azt mondani, hogy ezek az excentrikus lények, minők a különböző vallások istenfogalmai, tényleg léteznek, de megláthatjuk azok szimbolikus értelmét és megjelölhetjük azt a szerepet, amelyet a vallás az emberi társadalmak történelmében játszott és valószínűleg a jövőben is játszani fog.

Ilyen, a tapasztalati világban adott valóság, melytől az ember egyfelől függ, mely az egyénre morális kényszert gyakorol, de mely másfelől segíti az embert, előmozdítja megélhetését, boldogulását, ilyen valóság a tapasztalati világban csupán egy van: a társadalom. Tényleg, társadalmi környezetünk folytonos kényszert gyakorol ránk, kénytelenek vagyunk a társadalom követelte utakon járni, elfogadni a társadalmi képzeteket, betartani az erkölcsi szabályokat; a társadalom folyton alakít, saját képére formál bennünket. A társadalomtól függünk, az boldogulásunk, megélhetésünk alapja. De másfelől a társadalom segít bennünket, a társadalomban élő ember ereje sokszorosan nagyobb egyéni erejénél, a társadalomtól a civilizáció értékes segítségét kapja. Hogy az egyének felett álló csoport, a társadalom tényleg felkelti tagjaiban ezeket a képzeteket, a függés és megsegítés érzéseit, arra legjobb bizonyíték a társadalom kezdetleges, laza, hogy úgy mondjuk, efemer formája: a tömeg. A tömegnek az egyént magába olvasztó, az embereket könnyen extatikus állapotba hozó képessége közismert tünemény. A tömegbe került egyén elveszti önmaga felett a hatalmat, olyan érzésekre, olyan

tettekre válik hajlamossá, melyekre egyébként nem lett volna képes. A tömeg kiforgatja önmagából az embert, tekintélyével ránehezedik, elfogadtatja vele a tömeg érzéseit, képzetait. Tapasztalati tény, hogy egy népgyűlés, egy tüntetés mennyire magával ragadhatja a résztvevőket, az egyének többé nem urai önmaguknak, a felettük álló tömeg határozza meg cselekvéseiket, attól válnak függőkké. Másfelől a tömegben levő egyén energiáit meg-növekedetteknek érzi. A tömegből kiáramló erő révén olyan tet-tekre érzi magát képesnek, aminőkre egyedül állva, józan fontol-gatás mellett gondolni sem merne. A tömeg és a tömegben levő egyének irracionálisak, túlzásra hajlók, vad és fenséges tettekre egyaránt kaphatók.

A tömegjelenségekben, a tömegelekben van a vallás csirája. Természetes, hogy az egyének nem voltak képesek ezt a tüne-ményt, a tömegben való átalakulást tudományosan megmagyar-rázní, ezért az őket hatalmukba kerítő erőket ilyen képzelt fel-sőbb lényekre, a «szent» dolgokra vonatkoztatták. E lények azon-ban mindig az egyének fölött álló, azt determináló tömeget, tár-sadalmat jelképezik. Látjuk tehát, hogy a társadalmi létezésben van a vallás gyökere, a tömegben, a társadalomban való élés hozta létre azokat a morális érzéseket, melyek a vallás erejét adják és e morális érzések létrehozójául magyarázatot keresve alkották meg az emberek a vallásos szimbólumokat. Ilyen vallá-sos tárgyakat, «szent» dolgokat egyébként a társadalom folyton alkot: ilyen például a zászló is, egy szövetdarab, mely azonban a katona előtt egy valóságot, a hazát képviseli. A zászlóért meg-haló katona nyilván nem a szövetdarab objektív tulajdonságaiért áldozza fel magát: lelkében e jelképhez a haza fogalma fűződik, a szövetdarab idealizálva van. Hogy mennyire szükséges a jelkép és hogy mennyire állandó a társadalomnak ez az önmagát szim-bolizáló, «szent» tárgyakat teremtő tevékenysége, arra jó példa jelenleg a vörös szín. A vörös színben semmi olyan objektív tulaj-donság nincs, mely neki a kommunista forradalomban jutott nagy szerepet megértetné, de szimbóluma mögött egy társadalmi osztály rejlik a maga erejével, vágyaival, törekvéseivel és ez a csoport magát kifejezni, hangsúlyozni, mindenütt jelen lenni akarva, ezt szükségképpen jelképpel, nevezetesen a vörös színnel érte el és dogmatikus türelmetlenséggel megköveteli annak fel-tétlen, vallásos jellegű tiszteletét.

Ismételjük: a vallás gyökere a társadalmi létben van, a vallás a csoportokban való élés következménye, a vallásos kép-zetek kollektív képzetek. E kifejezés annyit jelent, hogy e kép-zetekhez az emberi elme csupán az egyéni létezés és egyéni meg-figyelés által nem juthatna, ezek csak az által állnak elő, hogy társadalomban élünk. A vallás tehát társadalmi eredetű tünemény és ha változók is a szimbólumok, más az indiánok toteme, más az Olimpusz istenvilága és más a keresztény szentháromság: az a tény, hogy a társadalomban való élés létrehozta a függésnek és

megsegítésnek morális érzését, minden társadalomban szükségképpen létrehozza a vallást is. Ennyiben van tehát igazuk azoknak, akik azt hirdetik, hogy a vallás örök, viszont nyilván teljesen tévednek, ha egyes szimbólumok létét hiszik öröknek, örök — talán — csak az a tény, hogy társadalomban élünk és a társadalomnak mindig lesznek megszentelt és az egyénre dogmatikus tekintéllyel nehezedeő tételei, melyeknek azonban nem kell szükségképpen irracionálisaknak lenniök és lesznek rítusai, melyeknek célja éppen az, hogy az egyénekből a felettük álló lényhez, a társadalomhoz való tartozást erősítsék. A rítusok révén az ember a szent dolgokkal összeköttetésbe jut, nekik tetsző cselekményeket végez, segítségüket, támogatásukat kéri. A rítusoknál is lényegtelenek a képzetek és lényegtelen a technikai szempont: ezek feladata is az, hogy hangolják, fegyelmezzék a lelkeket. Egy rítus elvégzése, teszem egy misén való részvétel által az egyén elmerül a kollektivitásban és annak hatása által új erőt, új hitet nyer, erősebben a társadalomhoz csatlakozik.

A vallásos élet tehát a kollektivitásból ered. Míg a tömegben az indulatok és érzések ingadozók, túlzók, féktelenségre hajlók: addig a szervezett társadalom a tömeggel ellentétben éppen némi merevséget, megállapodottságot, az impluzív változásokkal szemben lassú, racionális fejlődést mutat. Vannak már most az emberi történelemben korszakok, melyekben a társadalmi élés ritmusa gyors lesz, a merev formák, megszokottságok hirtelen, átmenet nélkül áttöretnek, az egész társadalom a tömegélet impulzív, ingadozó jelenségeit mutatja. Mindenki hevült, forrongó állapotba kerül, a lelkek izgatottak, az egyének keresik egymást, gyakran érintkeznek, gyűlések, tüntetések, mozgalmak élnékitik a társadalmi életet: új kollektív képzetek, új kollektív érzelmek alakulnak ki, a társadalmi szervezet legmélyéig megváltoztatik. Ezek a korszakok a forradalmak.

Forradalom alatt a hagyományos társadalmi formák hirtelen, erőszakos lerombolását, új eszméknek, új formáknak gyors, átmenetet nem tűrő, türelmetlen megvalósulását, vagy megvalósítási kísérletét értjük. Az emberi társadalmi élet nem folyhat bizonyos gépiességek, többé-kevésbé merev szokások nélkül. E szokások, vallásos képzetek, erkölcsök, jogok osztoznak az élet általános tulajdonságában, folytonosan mozognak, változnak, fejlődnek. Midőn a fejlődés valamilyen okból hirtelen hatalmas lendületet vesz, egyik napról a másikra áttöri a régi megszokottságokat, hagyományokat, akkor szoktuk mondani, hogy forradalommal állunk szemben. Ilyen forradalmak megnyilvánulhatnak a társas élet egyes részletterületein is: így lehetséges egy intellektuális forradalom, aminő a görög szofistáké volt, akik a régi világ merev és bírálatot nem tűrő hagyományaival szemben az értelemben, a racionalizmusnak uralmát követelték és győzelemre is juttatták. Lehetséges forradalom a gazdaságtechnikai életben: egy új találmány hirtelen megdöntheti az egész termelési

technikát, lerombolja az ezen alapuló összeműködési formákat; ily értelemben nevezik a XVIII-ik század végének nagy gazdaságttechnikai átalakulásait ipari forradalomnak. Művészeti forradalomnak nevezhető talán a reneszánsz. Van azután erkölcsi forradalom is: az emberek az együttélésből, a társas életből az egyénre háramló kötelességeket, az egyéneknek egymáshoz valómorális viszonyait új képzetek, új eszmék szerint akarják meghatározni. Elsősorban ilyen erkölcsi forradalom volt a kereszténység, melyben először jelenik meg az egész emberiséget, a minden egyént magába foglaló társadalom főösszetartó kapcsolatának a szeretet eszméje. Mégis mindezen megnyilvánulások inkább csak analógia alapján neveztetnek forradalomnak. A valódi forradalom, a par excellence forradalom a politikai forradalom, melyeknél az emberi együttélés szervezeti, jogi formái töretnek át hirtelen fellobbanással egy új, más eszméken alapuló politikai szervezet megalkotása céljából. A politikai szervezet mögött mindig fizikai erő is áll, azért ennek letörése erőszakos jellegű és rendszeren nem folyik le vér nélkül. Természetes, hogy a társadalmi jelenségek szoros összefüggése folytán a valóban nagyszabású politikai forradalom kikezdi a régi szerkezettel kapcsolatos egyéb társadalmi jelenségeket is, az erkölcsiiséget, a vallást, általában a társadalom lelki életnyilvánulásainak minden formáját. És a forradalmas tömeg mindenekelőtt nagy felszabadulást érez, a társadalom rendszeresen szabályozó, folytonosan az egyénre kényszerrel nehezülő intézményeit áttörvén, az embereknek az az érzésük támad, hogy most minden, ami régi, megszűnt, az egész régi világ összeomlott, most valami új, egészen más alapokon felépülő társas élet, új világ, új teremtés kezdődik. A forradalmas társadalom egyénei kikerülnek a felettük eddig állott szervezet irányító befolyása, kényszere alól, az az érzésük, hogy a régi intézmények mesterségesen akadályozták volt mozgásaikat, ezért a jogot, vallást, morált egyaránt önkényes, készakarva kitalált kényszerformáknak hirdetik, azok relatív helyességét, történeti adottságát sem hajlandók elismerni. Az igazi, komoly forradalmakban az egész társadalom tömeggé esik szét, ebből a tömegeből kezd azután kialakulni az újabb szervezeti forma és ez a, hogy úgy mondjuk, visszatérés a társas élet leg-
elemibb, legkezdetlegesebb formájához, a tömeghez: okozza az újjászületésnek, a társas élet újra, előlről, jobb alapokon való kezdésének oly erős képzetét. Emlékezünk például, hogy a francia forradalom is, éppen jelentőségének túlzásánál fogva, új időszámítást vezetett be. A mi jelenlegi forradalmunknak is megvannak a maga ilyen tömeglélektani nyilvánulásai, bár az a tény, hogy a kommunista forradalom a munkásság szakszervezeteire, tehát egy már meglévő, erős és fegyelmezett morállal bíró társadalmi formára támaszkodhatott, eddig legalább nem tette oly erőssé a forradalom tömegjellegét s nem oly nagyszámúvá groteszk megnyilvánulásait.

Nyilvánvaló persze, hogy a forradalmi korszakoknak és forradalmi tömegeknek ez az önmagukat ily nagybecsülése, a forradalomnak tulajdonított ilyen abszolút fontosság az emberiség egész történetét szem előtt tartónak meglehetősen illuzióiként tűnik fel. Bármilyen mélyre vágjanak is egy forradalom változtatásai, bármennyire újat teremtők a forradalmi reformok, az emberiség mögött maradt őseink összes cselekvéseit, összes gondolatait magába foglaló múlt azért folytonosan tovább hat, a forradalmas napok lecsillapultával ismét visszanyeri a maga hatalmas, történeti determináló erejét, a tömegélet impluzív jelenségeit, felváltja a normális társadalmi élet és a forradalom komoly vívmányai új erőkként élnek tovább az emberi tudás és emberi hatalom amaz óriási lombikjában, melyet kultúrának nevezünk.

Amde, ismételjük, a forradalmas napok a tömeglélek impulzív, gyorsan lobbanó, ingadozó, túlzásba menő jelenségeivel teljesek. A forradalmi szellem türelmetlensége okozza minden régi hagyomány ledöntésének kívánságát. Főleg megnyilvánul ez a türelmetlenség a vallással szemben, mely, mint fejtegettük, a társadalomnak az egyénekre gyakorolt morális hatásából ered, alakjai a társadalmat, a társadalom erejét képviselik. Meg volt a vallásromboló hajlam a francia forradalomban, látjuk nyilvánulásait a mostani forradalomban is. Mindez annak a következménye, hogy a forradalom áttöri a régi társadalmi szervezet formáit és így mindazt, ami a régi társadalommal összefügg, a maga jelentősége túlzásában, új világot teremtő alkotása hitében szintén végleg lerombolni igyekszik. Ez azonban csak negatívum. De mondtuk, hogy a vallásos élet tüneményeinek gyökerei éppen a tömeglélekben, a tömeg lelki megnyilvánulásaiban vannak. Olyan korszakok, melyek erős tömegmozgalmakkal vannak tele, mindig a vallásos élet jelenségeivel is telítvék. Így ismeretes a keresztes háborúk korának sok extatikus, vallásos tünete. Ha igazak a vallás eredetéről és funkciójáról mondott elemzéseink azokból a priori következik, hogy a forradalmas tömegekben kell bizonyos vallásteremtő hajlandóságot találnunk, a forradalmi tömeglélek megnyilvánulásainak bizonyos vallásos színezettel kell bírniok. A vallás lényege, mint azt láttuk, nem az intellektuális rész; a vallásos lények eredete, hogy a társadalomnak, a tömegnek a maga morális ereje kifejezése, objektiválása végett jelképekre van szüksége, jelképek, «szent» dolgok képviselik a társadalmat az egyén előtt és az egyén velők szemben tiszteletet érzvén tiszteli és elismeri a társadalmat. E «szent» dolgoknak, mint mondtuk, nem kell szükségképpen természetfelettieknek lenniök. Ilyen szent tárgy a zászló, ilyen a magyar közjogban a szent korona. Az ilyen «szent» tárgyak automatikusan felkeltik az egyénben a tisztelet érzését és minden természetfelettiségtől menten a társadalomnak ezt a szimbólumalkotó, megszentelő hajlandóságát jelzik.

Mondom tehát, a forradalmas tömegben is meg kell lennie ennek a hajlandóságnak, kell, hogy a forradalmas tömegnek az egyént befolyásoló, azt sokszor extázisba hozó, magából kiforgató morális hatása ilyen vallásos, szent képzeteket teremtsen. Tényleg, a francia forradalom létrehozta a maga vallását: ez volt a tiszta Ész kultusza. A francia forradalom a jog előtti egyenlőtlenséget szüntette meg. A jog előtti egyenlőtlenséget az ész kezdte ki, az ész hirdette az egyenlőség, testvériség, szabadság eszméjét, analizálta a társadalmat. Az ész tüntette el az egyenlőtlenségekhez fűződő, azokat többé-kevésbé megmerevítő, vallásos presztízs-színezetű képzeteket, melyeken a nemesség uralma alapult. Az «analízis» jegyében dolgozó forradalmas társadalom, — melyet Carlyle olyan nagyszerűen ír le — szimbólumot keresve magának, a tiszta Észet emelte oltárra és mellé a Haza, a Szabadság és egyéb «szent» fogalmakat téve, bizonyos metafizikai sokistenhitet alkotott, mint Comte a tiszta Ész kultuszát nevezte.

A körülöttünk és bennünk lejátszódó szocialista forradalom politikai alapeszméje a gazdasági egyenlőtlenségek megszüntetése. E cél elérésére módszerül az osztályharcot választotta, etikai erejét azonban ama, végeredményben keresztény alapeszme adja meg, mely szerint mindnyájan egyenlők vagyunk Isten előtt. Tegyük az Isten szó helyébe azt a realitást, melyet az Isten fogalma szimbolizál és akkor etikai alapeszmeként azt a követelményt kapjuk, hogy a társadalmi létnek a társadalom minden egyes tagjára nézve egyenlő feltételeket kell jelentenie. Hogy ez lehetséges-e vagy sem, milyen módszerrel érhető el és más ilyen gyakorlati-politikai kérdéseket érinteni itt abszolúte nem feladatunk. Mindenképpen igaznak látszik Voltaire mondása, hogy nem lehetséges, hogy egyes emberek nyereggel hátukon születtek, míg mások sarkantyúkkal a lábukon. A szocialista etika első tétele tehát az egyéni lét előtti feltétlen meghódolás, az egyén létjogosultságának abszolút elismerése. Mint a Talmudban írva van: «Minden egyes emberért teremtették a világot» és «Minden emberi lélek többet ér, mint az egész világ».

De ha így a társadalom egyféle létfeltételeket jelent az egyénekre nézve, ennek szükségképpen folyománya, hogy az egyének is egyforma feltételeket jelentsenek a közre nézve: egyformán járuljanak hozzá a köz fenmaradásához, a társadalom fentartásához. Ennek módja, hogy mindenki testi vagy lelki erőfeszítéssel, munkával támogassa, segítse, fentartsa a társadalmat, így következik az eszményi szocialista etika második tétele: a munka abszolút kötelessége. E második tétel az egyenlőség eszméjéből az egyénre háramló obligációt fejezi ki, míg az első az egyenlőség eszméjéből az egyént megillető jogot tartalmazza.

Ettől az etikai alaptól nyerik erejüket a szocialista törekvések, viszont nyilvánvaló, hogy ezen eszmék gyakorlati megvalósulásának a forradalmi kommunizmus nem az egyetlen lehetséges módszere. Az etikai alapon álló szocializmus szempontjára

ból szinte tragikusnak mondható, hogy a kommunizmus módszere, az osztályharcot hirdető diktatúra alapján alig egyeztethető össze az emberi személy és emberi egyén ilyen abszolút és minden mellékszempontot kizáró tiszteletével. De ha a diktatúrát valamikor felválthatná a demokrácia, akkor minden ember létjogosultságának elismerése, az emberi személy szentsége a lelkekben kétségkívül igen erősen ható dogmatikus képzetté lesz. És az emberi személynek ez a szent jellege fogja majd létrehozhatni az örök békét is és az emberiség igazi, nemzeti és osztálykülönbségeket nem ismerő testvériségét.

A munka vallásos megszentelését azonban már most is közvetlenül és nagy határozottsággal láthatjuk. Május 1. e szempontból tekintve nem is egyéb egy kolosszális szertartásnál: a május 1-jei dekorációkat a munkaeszközök rajzai díszítik, mintegy liturgikus jelek gyanánt, és megépül a «munka temploma». Hasonlatosan a tiszta Ész kultuszához a *Munka* kultuszát lehet a körülöttünk zajgó válság forradalmi vallásának tekinteni.

Hogy a munka eszméje vált a kommunista forradalom ilyen legfőbb, «szent», vallásos fogalmává, hogy dogmatikus és bírálatot nem tűrő erővel nehezedik mindenki lelkére az «aki nem dolgozik, ne is egyék» valláserkölcsei tétel, annak oka egyfelől talán a munka felszabadulása a tőke korlátjai alól, de másfelől elsősorban az a tény, hogy a társadalmi szolidaritás, az emberek társadalomban való együttélésének alapjává mindinkább a munka válik. A modern társadalmak gazdasági és erkölcsi bázisa egyaránt az egyének közötti munkamegosztás. Alsóbrangú társadalmakban az embereket sokkal inkább az egyforma nézetek, egyforma erkölcsi szabályok, rítusok, egyforma hagyományok ereje tartja össze. A történelmi fejlődés folyamán azonban az emberek mind jobban differenciálódtak, mindinkább más és más foglalkozást végeznek és az egyformaságok szolidaritása helyett a különbözőségek szolidaritása lesz a társadalom összetartozásának, kohéziójának alapjává. És minél inkább közeledünk a munkamegosztás tökélye felé, annál inkább csak a munka lesz társadalmi szolidaritásunk alapjává és annál inkább a munka tisztelete lesz az egyetlen, mindenkihez meglevő, egyforma képzet, annál inkább a munka szimbolizálja előttünk a társadalmat és őlt ezért a lelkekben szent, vallásos jelleget.

Különös tünemény és méltán felvethető szociológiai kérdés, hogy a régi társadalmakban a munkának, nevezetesen a gazdasági munkának mért volt olyan alárendelt etikai megítélése, miért volt a munka, mondhatnék, szinte megvetett dolog. Fennebbi fejtegetéseink ezt is némileg megvilágítják. Olyan társadalmakban, amelyek összetartó erejét az egyforma képzetek, hagyományok, vallásos és erkölcsös tételek szolgáltatják, ilyen társadalmakban a munka tisztán egyéni és az egyéni létfenntartást, nem a köz fentartását szolgáló tüneménynek tűnik fel. A szertartások végzőinek, a vallásos erők adminisztrálóinak van nagy

tiszteletük, mert hisz ezek a vallásos képzetek képviselik az egyének feletti társadalmat és a társadalom morális tekintélyében, presztízsében részesülnek e funkciók végzői is. A társadalmi tevékenység, uralkodás, jogszolgáltatás, szellemi élet kezdetben mindenütt vallásos színezetű és ezért örvendő nagyobb tiszteletnek a munkával, a gazdasági tevékenységgel szemben, mely csupán egyéni tüneménynek s ama «szent» társadalmi dolgokkal szemben profánnak tűnik fel. Innen a minden vallásban megtalálható tilalom, hogy ünnepnapokon munka végeztessék. E tilalom eredete nem a munkás kímélése, hanem a munka profán jellege, összeegyeztethetlensége a vallásos, társadalmi tevékenységgel. De, mint mondtuk, minél inkább tökéletesedik a munkamegosztás, annál inkább szükségképpen a munka fogalma és a munka elismerése marad egyetlen egyformaság az emberek között és annál inkább szent, vallásos tiszteletet ébresztő jelleget fog ölteni. Ez a megállapítás nyilván teljesen független a szocializmustól és annak megvalósulási lehetőségeitől. A szocializmus mint morális doktrína társadalomtudományi szemmel nézve mindenekelőtt egy nagy etikai szükségletet jelöl: az egyén létjogosultságának és a munkának teljesebb elismertetését és a közrészéről való erősebb védelmét. Akárminő formában fog is megtörténni a jövő társadalmi fejlődés, még ha a legszélesebb individualista elméletek válnának is valóra; amennyiben a civilizáció megmarad, a jövő vallásának, dogmatikájának az emberi személy és emberi munka tisztelete lesznek legfőbb hittételeivé.

Az emberi történet örökös, meg nem szakadó folyamat, a múlt örökös folytatása, jelenléte a jelenben. A múltak vallásához, a múltak moráljához fog hozzácsatlakozni, azt módosítani fogja az új vallás és új morál. Eleddig a legtökéletesebb erkölcsi eszmény minden kétséget kizárólag a kereszténységé volt. A keresztény morál fejezi ki legmélyebben az egyénre a társadalmi lét által háramló kötelességeket. A társadalmi élet folytonos áldozatokat, lemondást, ömnegtagadást kíván tőlünk. Ennek az önfeláldozásnak, a felsőbb lény kedvéért elviselt fájdalomnak legnagyobb hirdetője a kereszténység volt. Azonban a morálja éppen túlságosan negatív: a keresztény ideál egészen a legutóbbi időkig az aszkéta volt, aki a fájdalmak keresésében, a mortifikációban elment mindannak megvetéséig, ami a közönséges élet értékeit adja. Az aszketizmus végeredményben nagyszerű tünnetésnek nevezhető a társadalmi élet mellett, az egyének a társadalommal, a felsőbb lény — szimbolikusan az Isten — előtt való teljes alázatos meghódolását jelenti. Azonban e morál egyoldalú, legfőbb tartalma a lemondás, az egyéni önzés és egyéni örömek elnyomása. Ehhez az új vallás moráljában egy pozitív morálnak, a munka, a társadalom érdekében való tevékenység éppen ilyen abszolút, éppen ilyen erős képzetének kell járulnia. A társadalom érdekében való önfeláldozás, a fájdalmak készséges elviselésének moráljához csatlakoznia kell a társadalom érdeké-

ben való pozitív alkotás moráljának. És mint tiszteletet ébreszt bennünk az aszkéta, az önmegtágadás túlzó inkarnációja, úgy ébreszt bennünk tiszteletet, sőt talán bizonyos szent jelleget is fog nyerni minden nagy alkotó, minden nagy teremtő munkás. Az inkább passzív keresztény morált ki fogja egészíteni, teljesebbé fogja tenni a munka, a pozitív tett aktív morálja.

E két szempont: dolgozni a társadalomért és készen állni mindig arra, hogy a társadalomért fájdalmakat, önfeláldozást vegyünk magunkra, e két morális tétel lesz a jövő vallásának erkölcsi alapjává, itt harmonizálnak a keresztény erkölcs és a szocialista eszményi etika.